
R E C E N Z J E I O M Ó W I E N I A

STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 11 (2016)

PAWEŁ SZUPPE

Abp Henryk J. Muszyński, *Początek wspólnej drogi. Dialog katolicko-żydowski w Polsce w latach 1986–1994*, Gniezno–Pelplin: Bernardinum 2015, 656 s.

Pojęcie „dialog” ma dziś duże znaczenie. Od dialogu jako rozmowy dwojga ludzi, poprzez dialog człowieka z ideą, można przejść do dialogu na poszczególnych płaszczyznach: społecznej, politycznej, naukowej, religijnej. Dialog to spotkanie, nie zawsze przeciwników, czasem niepewności, obaw, niewiedzy, wątpliwości, ignorancji. Otwiera człowieka na światopoglądy, punkty widzenia, jakie komunikują inni ludzie, nakazując postawę szacunku i zrozumienia, akceptacji dla tej odmienności. Nie oznacza jednak przymusowej rezygnacji z własnego odniesienia do określonej kwestii.

Dialog stanowi fundament istnienia i współistnienia ludzi zarówno w wymiarze osobowym, jak również międzywspólnotowym, tzn. pomiędzy jednostką a grupą społeczną. Jest wspólnym sposobem życia ludzi, zachęcającym ich do dzielenia się posiadanymi wartościami, dobrami, ale też obiektywnym spojrzeniem na odmienną sytuację życiową drugiego człowieka i siebie samego w relacji z innym.

W dialogu najważniejsze miejsce zajmuje relacja dialogowa, która może zaistnieć dopiero wtedy, kiedy osoby ją tworzące traktują się podmiotowo, przyznają sobie równe możliwości dochodzenia własnych racji, z myślą osiągnięcia wspólnego celu.

Autentyczny dialog zakłada uznanie godności, wolności każdego człowieka oraz jego prawa do wyrażania własnych poglądów, nawet obiektywnie błędnych, wolności sumienia i religii (wyznania), tolerancji. Zjawisko dialogu tworzą trzy nieodzowne komponenty: wewnętrzne uwarunkowania osób lub grup społecznych (postawy), wartości przez nich wyznawane i reprezentowane (poglądy), środki przekazywania myśli. Czynniki te mają wpływ na postawę partnera dialogu, która jest uzależniona od uwarunkowań osobowościowych oraz środowiskowych. Układy społeczne i kulturowe, przynależność grupowa, normy, wartości czy wzorce obowiązujące w grupie odniesienia także wpływają na świadomość i postawę partnera dialogu, sprawiając, że staje się on możliwy lub zostaje przekreślony.

Dialog nie oznacza rezygnacji z wierności poznany prawdom wiary i wynikających stąd zasadom moralnych. Zakłada poszanowanie godności każdego człowieka, szacunek dla jego przekonań, gotowość oraz chęć zrozumienia drugiej osoby, tak jak ona sama siebie widzi, postrzega, wzajemne zaufanie, pokorę i roztropność. Wynika z pragnienia pójścia drogą wytyczoną przez Stwórcę.

Szczególną formą dialogu jest dialog religijny, za którym przemawiają trzy rodzaje racji: antropologiczne (każdy wyznawca religii pragnie uznania swojej tożsamości, in-

dywidualności), socjologiczne (świadomość pluralizmu) i teologiczne (dla chrześcijan jest to tajemnica trynitarna).

Od czasów Soboru Watykańskiego II (1962–1965) dialog religijny stanowi wartość autoteliczną, o czym świadczy jego jasno postawiony cel, jakim jest wzajemne zrozumienie, poznanie i nieustanne wsłuchiwanie się w to, co wyznawcy określonych religii mają sobie do powiedzenia.

Dialog – jako metoda kontaktów – to twórczy wysiłek, zmierzający do wzajemnego poznania i zrozumienia się. Jego podstawowym warunkiem jest poważne traktowanie oraz respektowanie przekonań, a także postaw drugiej strony. Ma on prowadzić nie tylko do poznania religii partnera, ale też do zgłębiania własnej religii, odkrycia jej roli w Bożym planie zbawienia ludzkości.

Twórczy dialog ma miejsce tam, gdzie dostrzega się różnice, które pozwalają wypracować wspólne, bardziej ludzkie podejście do trudnych spraw, często naznaczonych bolesną przeszłością. Nie może być drogą zacierania, ignorowania czy asymilowania istniejących różnic. Wyrasta on z szacunku dla odrębności, chęci wyeliminowania stereotypów i uprzedzeń.

W kontekście dialogu religijnego szczególnego znaczenia nabiera dialog katolicko-żydowski. Do jego rozwinięcia przyczynili się: Ferdinand Ebner (1882–1931), Franz Rosenzweig (1886–1929) i Martin Buber (1878–1965). Wytyczyli oni drogę dialogu katolicko-żydowskiego. Ich myśl inspirowała nie tylko powstawanie reprezentatywnych dokumentów na temat dialogu (katolickich, żydowskich, mieszanych), ale również licznych organizacji zajmujących się dialogiem katolicko-żydowskim. W Polsce taką instytucją była przez lata Komisja Episkopatu ds. Dialogu z Judaizmem, a obecnie jest nią Komitet ds. Dialogu z Judaizmem Rady ds. Dialogu Religijnego Konferencji Episkopatu Polski.

Dialog z wyznawcami judaizmu stanowi konieczność. Mówi o tym deklaracja Soboru Watykańskiego II *Nostra aetate. O stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich* (28 października 1965 roku). Punkt 4 dokumentu przypomina, że Kościół katolicki pozostaje w bliskiej relacji z judaizmem jak z żadną inną religią. Podkreśla też ścisłe więzy Kościoła i narodu żydowskiego. Dokument ten ma epokowy charakter, gdyż otworzył drogę do powołania wewnątrz episkopatów odpowiednich struktur, które miały przejąć odpowiedzialność za prowadzenie dialogu katolicko-żydowskiego. Przełom we wzajemnych relacjach katolików i wyznawców judaizmu nastąpił podczas pontyfikatu Jana Pawła II. Papież wniósł do Kościoła szczególną wrażliwość na problematykę żydowską. Jako pierwszy papież odwiedził obóz koncentracyjny w Auschwitz, wszedł do synagogi, modlił się razem z rabinami o pokój na świecie, pielgrzymował do Jerozolimy, modląc się pod Murem Płaczu, uznał państwo Izrael.

Jan Paweł II stał się inspiracją dla Episkopatu Polski do powołania Komisji ds. Dialogu z Judaizmem (1986). Celem dialogu między przedstawicielami różnych społeczności, kultur, religii, które różnią się, a zarazem żyją obok siebie, jest uświadamianie tego, co wspólne, wzajemne poznawanie, przewyżczanie obcości czy wrogości, fałszywych stereotypów, uczenie się wrażliwości na drugiego człowieka.

Dialog z judaizmem wymaga odwagi, jeśli ma być prawdziwy. To spotkanie, w którym partnerzy muszą mówić sobie – z szacunku dla prawdy i w duchu wzajemnej życzliwości – rzeczy trudne. Dialog katolicko-żydowski potrzebuje intelektualnego wsparcia, aby mógł przynosić dobre owoce. Musi sam być przedmiotem wnikliwej refleksji. Należy więc na nowo i z różnych punktów widzenia stawiać pytania o sens i ducha tego dialogu, cele, jakie mu przyświecają, granice oraz zagrożenia, możliwości rozwoju.

Dzięki działalności Komisji Episkopatu ds. Dialogu z Judaizmem rozpoczął się w Polsce proces wzajemnych poszukiwań i odnajdywania się katolików i Żydów w odmiennym kontekście społeczno-kulturowym, opartym na chęci bliższego poznania oraz wspólnego zaangażowania na rzecz dobra ludzkości.

Dzięki wytrwałej pracy i zaangażowaniu Komisji ds. Dialogu z Judaizmem w pierwszych latach jej działalności relacje katolicko-żydowskie nabrały nowego znaczenia. Wspólne spotkania, przeżywanie historycznych wydarzeń stały się źródłem trwałych owoców dialogu. Jednym z nich jest Dzień Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce (17 stycznia). Stanowi on szczególną okazję, by głębiej poznawać tę religię, tradycję i kulturę żydowską obecną od wieków na polskiej ziemi. Fakt ustanowienia Dnia Judaizmu to owoc dojrzewania Kościoła do uświadomienia sobie roli żydowskich korzeni chrześcijaństwa. Jest także czasem wyciągania wniosków z cierpienia minionych pokoleń, refleksji nad kształtowaniem takich relacji międzyludzkich, by każdy czuł się bezpieczny i szanowany w swej tożsamości religijnej, kulturowej, etnicznej, narodowej.

Książka abp. Henryka J. Muszyńskiego *Początek wspólnej drogi. Dialog katolicko-żydowski w Polsce w latach 1986–1994* jest rezultatem dialogu, jaki Komisja Episkopatu Polski ds. Dialogu z Judaizmem prowadziła ze środowiskami żydowskimi.

Publikacja składa się z dwóch niesymetrycznych części. Pierwsza, zatytułowana *Początek wspólnej drogi*, obejmuje pięć rozdziałów. Rozdział pierwszy prezentuje Komisję Episkopatu Polski ds. Dialogu z Judaizmem. Omawia okoliczności jej powstania, skład osobowy, kalendarium spotkań i zarys ich tematyki. Rozdział drugi dotyczy nauczania Kościoła katolickiego na temat dialogu chrześcijańsko-żydowskiego. Przedstawia publikację *Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965–1989)*, przesłania Jana Pawła II do przedstawicieli wspólnoty żydowskiej w Polsce w latach 1979–1991, dokumenty Episkopatu Polski, dokumenty Komisji Episkopatu Polski ds. Dialogu z Judaizmem, wspólne projekty judaistyczno-chrześcijańskiego nauczania. Rozdział trzeci podejmuje zagadnienie dialogu chrześcijańsko-żydowskiego. Analizuje najważniejsze przedsięwzięcia naukowe w tym zakresie (kolokwia i sympozja teologiczne). Ukazuje problematykę konfliktu wokół klasztoru Sióstr Karmelitanek w Oświęcimiu, zagadnienie dialogu polsko-niemieckiego w sprawach żydowskich, udział przewodniczącego Komisji Episkopatu Polski ds. Dialogu z Judaizmem w międzynarodowym chrześcijańsko-żydowskim dialogu. Rozdział czwarty dotyczy świadectw, czyli gestów i wydarzeń, które służą budowaniu dialogu katolicko-żydowskiego na polskim gruncie. Rozdział piąty zawiera wypowiedzi oraz publikacje najważniejszych dokumentów związanych z problematyką żydowską. Są to materiały Episkopatu, Komisji ds. Dialogu z Judaizmem, teksty abp. Henryka Muszyńskiego.

Do najważniejszych z nich należą: *Kolokwium Międzynarodowej Rady Chrześcijan i Żydów*; *Dialog chrześcijańsko-żydowski: perspektywy, propozycje, oczekiwania*; *Jedna lub wiele dróg. Refleksje wokół obrad Światowej Rady Chrześcijan i Żydów*; *Żydzi jako problem chrześcijański i polski. Z ks. biskupem Henrykiem Muszyńskim, przewodniczącym Komisji Episkopatu Polski ds. Dialogu z Judaizmem, rozmawia Zbigniew Nosowski*; *August Kardynał Hlond wobec Żydów*; *U „starszych braci” za Oceanem*; *Stosunki polsko-żydowskie w nowej rzeczywistości polskiej. Wyzwania i perspektywy*; *Stosunki polsko-żydowskie w nowej Polsce w 25 lat po ogłoszeniu deklaracji „Nostra aetate”*; *Wyzwania i perspektywy*; *Pielgrzymka wiary, pamięci i pojednania*; *Dialog chrześcijan i Żydów: Jeden i ten sam Bóg. Grzegorz Polak rozmawia z księdzem arcybiskupem Henrykiem Muszyńskim, przewodniczącym Komisji Episkopatu Polski ds. Dialogu z Judaizmem*; *Czy obojętność może zabić? Jakie wnioski wypływają z przeszłości na dziś i dla przyszłych pokoleń?*; *Wkład dialogu żydowsko-chrześcijańskiego na rzecz etyki pokoju i dialogu (wprowadzenie do panelu)*; *„Shoah” jako problem Kościoła w Polsce*; *Izrael a Kościół w nowym „Katechizmie Kościoła Katolickiego”*; *Stosunki polsko-żydowskie w 30 lat po deklaracji soborowej „Nostra aetate”*; *Świadomość wspólnych korzeni...; Próba spojrzenia na „Shoah” jako na problem polski*; *Szczególny charakter polsko-żydowskich stosunków. Próba bilansu*; *Słowo podziękowania z okazji wręczenia Medalu im. Bubera-Rosenzweiga*; *Biedny chrześcijanin patrzy na Jedwabne. Z księdzem arcybiskupem Henrykiem Muszyńskim rozmawiają ks. Adam Boniecki i Michał Okoński*; *Sąsiedzi z Jedwabnego. Przyczynek do dyskusji*; *Chrześcijańska teologia judaizmu; Jak się modlimy za Żydów?*; *Podzielona przeszłość, wspólna przyszłość? Żydowsko-niemiecko-polski trialog*; *Dialog chrześcijańsko-żydowski w Kościele katolickim 50 lat po II Soborze Watykańskim*; *Dlaczego Sobór? Dlaczego „Nostra aetate?”*; *Wiara w Jezusa nas dzieli, wiara Jezusa nas łączy. Z abp. Henrykiem Muszyńskim o religijnym dialogu chrześcijan i Żydów rozmawiają Dominika Kozłowska i Janusz Poniewierski.*

Druga część publikacji, zatytułowana *Na drogach dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w Polsce*, zawiera artykuły kolejnych przewodniczących Komisji Episkopatu ds. Dialogu z Judaizmem: abp. Stanisława Gądeckiego (*Dni Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce*) i bp. Mieczysława Cisło (*W służbie dialogu*) oraz relację kierownika działu edukacyjnego Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu – ks. Manfreda Deselaersa (*Wkład Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu w dialog chrześcijańsko-żydowski w latach 1990–2013*). Relacje te uzupełnia m.in. tekst abp. Mariana Gołębiewskiego (*Seminarium Judaistyczne w Spertus College of Judaica w Chicago z perspektywy 25 lat*). Całość opracowania zamykają bibliografia Autora na temat dialogu z judaizmem oraz ilustracje.

Publikacja jest nie tylko ciekawym dokumentem, prezentującym pierwszą dekadę doświadczeń dialogu katolicko-żydowskiego w Polsce, ale też inspiracją dla ważnego przekonania, że nie sposób pogodzić religijnego szacunku dla Izraela – ludu, z którym Bóg zawarł nieodwołalne Przymierze, z postawą lekceważenia, niechęci, nienawiści czy wrogości wobec wszystkiego, co żydowskie, w przeszłości i teraźniejszości. Świadomość ta za mało przenika do praktyki codziennego życia. Kto zatem chce prawdziwie spotkać Chrystusa, nie może odrzucić judaizmu. Zebrany i usystematyzowany

w niniejszej publikacji materiał stanowi cenne źródło wiedzy dla wszystkich, którzy są zainteresowani tematyką dialogu katolicko-żydowskiego w Polsce.

EUGENIUSZ SAKOWICZ

Edward Fiała, *Abraham w polskiej prozie biblijnej*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, 271 s.

W sytuacjach szczególnie podniosłych, uroczystych, takich jak sprawowane w Wielką Sobotę obrzędy Wigilii Paschalnej, tuż przed poświęceniem nowej wody chrzcielnej, śpiewana jest *Litania do Wszystkich Świętych*, którą „znaczeni” – „namaszczeni” będą nowi synowie i córki Kościoła, przyjmujący chrzest i tym samym „wchodzący” do Kościoła, by stać się jego „domownikami”. Również podczas ceremonii święceń kapłańskich wierni śpiewają *Litanie do Wszystkich Świętych*.

Śpiew czy recytacja *Litanii* tej wprowadza modlących się w stan najgłębszej powagi. W czasie modlitwy jej wezwaniami ujawniają się jednocześnie lęk przez Majestatem Boga i fascynacja jego Świętością, której odbiciem było życie świętych. *Litania* składa się z następujących części: I. Błaganie do Boga; II. Wezwania do świętych; III. Wezwania do Chrystusa; IV. Błaganie w różnych potrzebach; V. Zakończenie. Wezwania do świętych zaczyna przywoływanie Imion Najświętszej Maryi Panny oraz Archaniołów: Michała, Gabriela i Rafała, a także wszystkich świętych Aniołów. Następnie słowa modlitwy kierowane są do Patriarchów i Proroków. Niewielką grupę przywoływanych Mężów Bożych rozpoczyna św. Abraham.

Określenie „św. Abraham” nie jest powszechnie przyjęte w języku pobożności chrześcijańskiej. Nieczęsto przydaje się słowo „święty” temu bohaterowi wiary, a przecież to On nazywany jest – za św. Pawłem Apostołem – „Ojcem wszystkich wierzących”. Wszyscy wierzący zatem przez to, że są potomstwem Abrahama, stają się i są jego dziećmi. W konsekwencji tego aktu usynowienia wszystkie przybrane dzieci są dla siebie braćmi i siostrami. Tu zatem można znaleźć klucz pozwalający zrozumieć „ustanawianie” Abrahama patronem dialogu wiernych trzech monoteistycznych tradycji – judaizmu, chrześcijaństwa i islamu i – w konsekwencji tego – powoływanie w różnych krajach „Forum Abrahamowych”.

Pierwszy Patriarcha nie jest jednak eksponowany w nauczaniu Kościoła. Spełnia się tu paradygmat świętości w stopniu najwyższym – pozostawanie w cieniu Najwyższego, Wszechpotężnego Boga postaci wyjątkowych w historii zbawienia. W epoce „gasnącej” wiary, wiary wypróbowywanej w ogniu doświadczeń związanych z postmodernizmem, w czasie utrwalonych i mających sankcję prawną (która jawi się tu faktycznie bezprawiem) działań promujących kulturę śmierci trzeba koniecznie przywołać „herosa” wiary nie tylko Starego Testamentu, ale też Nowego Przymierza i czasów od zmartwychwstania Pana Jezusa, którym jest Ojciec Abraham.